

Тыва Республиканың Конституция төлөвилелинин талазы-биле ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ РЕФЕРЕНДУМУ

МАЙ 6-ДА, воскресенье, болур. Участоктар комиссияларының бажыңнарынга бадылаашкынар 8 шактан 22 шакка чедир эртер.

Референдумнун хүндүлүт киржикчилери!

2001 чылдың май 6-да Тыва Республиканың Конституциянын төлөвилелинин талазы-биле Тыва Республиканың референдуму болуп эртер. Бадылаашкын 8.00 шактан 22.00 шакка чедир референдумнун участок комиссияларының бажыңнарынга болуп эртер. Бир эвес Силер референдум киржикчилеринин данзында кири бижиткен участо-
токтун бадылаашкын эртер бажыңнага бадылаашкын болур хүнде кээп шыдавас апарыңарза:
чурттап турар кижилер чок черлерже

(дачаже, дыштанып азы балыктап болгаш оон-
даа ынай):
а) Тыва Республиканың девискээринден
дашкаар азы республика девискээринче чоруй
баар таварылгада, бадылаашкын болур бажың-
га бюллетенин долдурган;
— референдумнун девискээр комиссия-
зынга 2001 чылдың апрель 21-ден май 2-ге
чедир:
— референдумнун участок комиссиязынга
2001 чылдың май 3-тен 5-ке чедир хуусаа
бетинде сонуп болур Силер.

Бюллетенин хевир

(Место подписей двух членов участ-
ковой комиссии референдума и печать
участковой комиссии референдума.)
(Референдумнун участок комис-
сиязының ийи кижитунунун хол үжүү
болгаш референдумнун участок
комиссиязының тамгазы турар чери).

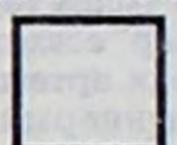
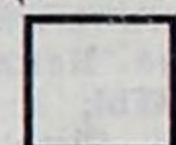
БЮЛЛЕТЕНЬ ДЛЯ ГОЛОСОВАНИЯ
на референдуме Республики Тыва 6 мая 2001 года
Тыва Республиканың 2001 чылдың май 6-да болур референдумунга
БАДЫЛААШКЫН БЮЛЛЕТЕНИ

РАЗЪЯСНЕНИЯ ПОРЯДКА ЗАПОЛНЕНИЯ БЮЛЛЕТЕНЯ РЕФЕРЕНДУМА:
Поставьте любой знак в одном из пустых квадратов снизу от вопроса референдума.
РЕФЕРЕНДУМНУҢ БЮЛЛЕТЕНИН ДОЛДУРАРЫНҢЫҢ ЧУРУМУНГА ТАНЫЛЫП:
Референдумнун айтырымын ааанда хос көзөмөстөргүн бирекшиге калдыр-
демдекти салыңар.

Принимаете ли Вы Конституцию Республики Тыва?
Тыва Республиканың Конституциязын хүлээп алыр Силер бе?

ДА ИЙЕ

НЕТ ЧОК

б) Тыва Республиканың девискээринде
чурттакчылыг черлерже чоруй баар таварыл-
гада, референдум киржикчилеринин дан-
зында кири бижиткен участок комиссия-
зындан Тыва Республиканың референ-

думунга бадылаашкынга өске участо-
кка бадылаашкын шыңзылгасын алыр болгаш
бадылаашкын хүнүнде турарынар референ-
думнун учурга бадылаашкынга киржир
эргелиг Силер.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ РЕФЕРЕНДУМУ ӨСКЕ ЧЕРГЕ БАДЫЛААР ШЫҢЗЫЛГА №

Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының
хамаатызы

(фамилия, ады, адазының ады)
референдумнун № _____ референдум участогунун референдум киржикчилеринин данзында
кирген

(Тыва Республиканың чурттакчылыг чериин, кожууну, хоорайың ады)
өске черге бадылаар шыңзылганы алган, ол дугайын өске черге бадылаар шыңзылгаларын
бээринин данзында азы референдум киржикчилеринин данзында референдум
киржикчилеринин азы оон бүзүрөттүрген кижизинин хол үжүү херечилеп турар болгаш
бадылаашкын хүнүнде оон турары референдум участогунга бадылаашкынга киржир эргелиг.
Референдумнун участок
комиссиязының кижигүнү _____

2001 чылдың " " "

Бо таварылгада болуңа паспорттук азы
ону солур иштиги херектерин кожуун
болгаш хоорай килдистеринин паспорт-ыза
албанын органының бергени доку-
ментини болуру албан.

Бир эвес чогуур участо-
токтун референдум киржикчилеринин данзында кирген хамаа-
тыларын чамдык бөлүктө бадылаашкын
эртер бажыңнага дыка хайы транспорт
харылзаады чок черлерде азы берге (ырак
азы чедир берге черлерде болгаш өске-
даа) черлерде туруп турар болза, бадылааш-
кыны хуусаа бетинде чорударың чепшээрер,
ону референдумнун участок комиссиязы
2001 чылдың апрель 21-ден май 5-ке чедир
чорудар.

Бир эвес Силер референдум киржикчи-
леринин данзында кири бижиткен болгаш
чоптук чылдагааннар-биле (кадыкшылыгың
байдалы, инвалид болганы-биле болгаш өске-
даа чылдагааннар-биле) 2001 чылдың май 6-да
бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын болур
бажыңга болуңар кээп шыдавас болуңарза,
бадылаашкын хүнүнде бижимел билди-
ришсин азы аас-биле дилег езуңар (оон
иштинде өске-даа кижилеринин дузазын
дамчыштыр) бадылаашкын бажыңнадан
дашкаар бадылап болур Силер.

Тыва Республиканың референдумунга
Силер киржир силер дээрзинге илдегэр бис.
Тыва Республиканың Топ сонгулда
комиссиязы

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 49 (16354) ■ 2001 чылдың апрель 26, четверг

■ Ат салган шагы 20.00

■ Садар өртөө 3 рубль.

СПУТНИК СУУР А.КАШИНГЕ ХЕРЕК ЧОК БОЛГАНЫ ОЛ БЕ?!

Хоорай мэринден, чагыргазындан дуза дилеп чадааш, Спутник суурнун чурттакчылары ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржакка дилег
кирген, а Президент эрткен субботада аңаа барып, чурттакчыларын ажал, амыдыралы-биле танышкан.

Найысылалдың чингине
планынга Спутник суур 1987
чылда көстүп келген, аңаа
чаагайжыды туткан коттеджи-
лерни, хууда болгаш ведом-
ство бажыңнарын тударын
көргөн турган. Хоорай хоре-
гизи-биле аңаа школы, уруг-
лар салын, эмнелгени, мага-
зинерни, харылзаа черин,
асфальтлаан орукту тударын
база көргөн. Ол девискээрден
чер участогу алган кижилер
инженер четкилери чок тур-
дала, бажыңнарын кайы ха-
маанчок туруп эгелээн. Ры-
нокче шилчип эгелээн-биле
хоорайда-даа, республикада-

даа саң-хөө байдалы баксы-
раан. Спутник суур инженер,
социал инфраструктура чок
арткан. Бөгүн ол суурда 400
хуу бажыңнарын туткан, 2,4
мун кижи чурттап турар.
Президентиге чугаалаан
бүгү айтырыптар колдуунда-
ла хоорай чагыргазынга ха-
маарышкан, оон боттандырар
ужурлук ажилдары болган.
Хоорайның амгы мэри сон-
гудар мурнунда-даа, сонгудар
сонда-даа хей аазааш-
кыны кылган, озу хоозун
аазаашкынар болган. Сон-
гулда сонда үш чыл эрткен,
байдал өскөрүлгөн. Сөөлгү

чылдарда бажыңнарын кайы
хамаанчок туруп калганын-
дан оон ээлери хоорайга
кири бижиргенден ойталаан,
оларның ажилга кирер арга-
зы чок, уруг-ларыны школа-
ларга, уруглар салдарынга
хүлээп албастаан.
Бо учуражылыштыңга хоорай
чагыргазындан оң дар-
гасы А.Кашин даа, орадакчы-
лары даа келбээн. Суурнун
чурттакчылары хоорай ча-
гыргазының удуртукчулары
кебээниңге улуг-ла хому-
дааан харын Президент-биле
ужуражылышкын артык сөс,
хоозун аазаашкын чок, үре-

түннелдиг эрткеннге сеткип
сагзын илереткен.
Президент ону үдөп чо-
раан сайматтардан олар суур-
га хамаарыштыр чүнү кылап
болурун тодараткан. Оон түн-
нелинде бо чылдын безин уруг-
лар салдын, чырык, суг хан-
дырылганың айтырын
шиитпирлеп болуру илерээн.
Харылзаа салбырын, эмчи
пунктуну база ажалдып болур.
Суур биле хоорай аразында
доктаамал маанар автобусту
тыварын Президент аазаан,
аргыжылга өртөө база чийк
болур.
Хей акша-хорентиг негет-

тинер айтырылганы саң-хөө
байдалын көрүп, келир чылдын
шиитпирлээрин ужуражылы-
штыңга дугурушкан. Аңаа суур-
ну төптүктен чыгып ханды-
рылганыга кожары, 120 уруг
өөренир эге школын тудары
хамааржыр. Президентинин
даалганын езуңар бо ажал-
дын санаашкынын спе-
циалистер бо хүннерде
эгелээр.
Президент Ш.Д.Ооржак
ийи ай эртерге, Спутник суур-
нун чурттакчылары-биле ка-
тап ужуражыр, ынчаарда
кымнын, чүнү кылыры улам
тодаргайлаштынар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНДА

"2000 чылда респу-
бликаның социал-эко-
номиктиг хөгжүлдэни
дугайында" Тыва
Республиканың Чазак
Отчедун Тыва Респу-
бликаның Дээди Хура-
лынга чугаалажып ту-
рар үдөс айткан чет-
пестерин чайладыр, са-
налдары боттандырар
хемчеглерин бадылаар
дугайында" № 411 док-
таалды ТР-ниң Чазак
2001 чылдың апрель 17-
де хүлээп алган.

"2000 чылда республи-
каның социал-экономиктиг
хөгжүлдэни дугайында"
ТР-ниң Чазак Отчедун чугаа-
лажып турар Тыва Республи-
каның Дээди Хуралы (парла-
ментизи) ТР-ниң Чазак рес-
публиканың социал-эко-
номиктиг байданын чогуңдурар
хемчеглерин алган. 1999
чылда дошээрже, республика
бюджетинин орулгалыг кезээ
23 хуу өскенин, бүдүрүлгө
болгаш социал тускай сорул-
галар программаларын күс-
сеткенин демдеглээн. Карлы-
га чок бюджетти бир дугаар
тургускан болгаш күсөткен,
одалга-энергетика компле-
киси, бүдүрүлгө адыры чогу-
мчалып ачылган.

Оон-биле кады четпес
чүдүлдери чайладырының су-
мелерин берген.

Мону барымдаалааш, Ты-
ва Республиканың Чазак Тыва
Республиканың Дээди Хура-
лының четпестерин чайла-
дыр, саналдары боттанды-
рар талазы-биле кирген су-
мезин херек кырында бүдүрер
хемчеглерин бадылаан.

Ямылар болгаш ведом-
стволар ай санында-ла 10-нун
хүнүнге чедир күсөткен
ажылдарының медээзин ТР-
ниң Чазак Аппаратының кон-
троль эргелерин кижирин
айткан.

Тыва Республиканың
2002 чылда социал-эко-
номиктиг хөгжүлдэни
баш удур көр хемчег-
лерин ажалдап кылып
болгаш 2004 чылга че-
дир социал-экономик-

тиг хөгжүлдэни баш
удур көр хемчеглерин
ажылдап кылып дуга-
йында" № 416 док-
таалды ТР-ниң Чазак
2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган.

Республиканың Эконо-
мика ямызы 2002 чылда бол-
гаш 2004 чылга чедир респу-
бликаның социал-экономиктиг
хөгжүлдэни баш удур көр
хемчеглерин экономика
адырында, бүдүрүлгө-
де, кожууннарда, хоорайларда
тургустуна берген байданын
анализинге үндөйлөш, а ол
ышкыш ТР-ниң Президенти-
зинин Чарлытарынга, Чазак-
тын доктаал, айтылышкына-
рынга дүүштүр ачылдап кы-
лып.

Тодараткан, баш удур көр-
ген хемчеглерин 2001 чылдың
октябрь 1-ге чедир ачылдап
кылырын дааскан.

Ямыларның, ведомство-
ларның, бүдүрүлгө, организа-
цияларның, кожуун, хоорай-
ларның бо талазы-биле чору-
дар ажилдарының утанылыш-
кынарын, хуусааларын, ха-
рылаар черлерин айткыш,
удуртулга болдулары-биле
опарже чоруткан.

"Тыва Республикага
ССРЭ хамаатыларының
паспорттарын РФ-тин
хамаатыларының пас-
порттары-биле солур
дугайында" № 417 док-
таалды ТР-ниң Чазак
2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган.

Республикага Россияның
хамаатыларының паспорт-
тарын 1998 чылдың ноябрь ай-
дан бээр тыпсып, солуп турар,
бо ажилды 2005 чылдың де-
кабрь 31-ге дозарын РФ-тин
Президентизинин 1997 чыл-
дың март 13-те № 232 Чар-
лында, РФ-тин Чазакның
1997 чылдың июль 8-те № 828
доктаалында айткан.

2005 чылга чедир ачылдап
кылган план-графикти езу-
гаар республикада 229 мун
кижи паспорттарын солур
азы алыр ужурулук. РФ-тин
хамаатыларының паспорт-
тарын 25281 кижиге алган, бо

дээрже паспорт алыр азы
солур кижилеринин 11,04
хууздур. Ам паспорт алыр,
солур кижилеринин саны
203719, паспорт чок чурттап
турар 2681 кижиге илерээн.

Бо чутула ачылдып саадап
турарының ужуру болза рес-
публиканың чурттакчылыг
черлеринде чурук тыггытар
кижилерин чок бооп турары,
паспорт хуудустарының бол-
гаш фото-чуруктарын өр-
төөн төлээр акшанын чок
бооп турары болур. Паспорт
чуруктарының өртөө 55 рубль,
хуудустарының өртөө 50 рубль
болурун сактып алыңар.

Мындай байдалды барым-
даалааш, ТР-ниң Саң ямызы
ТР-ниң ИХ-га Президентинин
курлары фондусундан 343
мун рублди үзүп бээрин док-
таалда айткан.

Кожууннар, Кызыл, Ак-
Доурак хоорайлар чагырга-
ларының даргалары чоңга
паспорттар тыпсыр кады
ажылдаар бөлүктөри тургу-
зар, оларын кылар-чаар мате-
риалдар, транспорт, хуудус-
тар, өске-даа чүдүлгө-биле
хандырар хүлээлгели, ол
бөлүктөргө иштиги херектер
органнарын ажалдакчы-
лары, чурук тыггытар кижилер,
чагыргалар төлөөлери
кирер. Командировка чары-
далын төлөөрин доктаалда
айткан.

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оонаарынга илпейлгити кириш-
кени дээш Тыва Республи-
каның Президентизинин кур-
лавыр фондусундан 1-1 мун
рубль-биле шаңнаар дугайында
№ 418 доктаалды ТР-ниң
Чазак 2001 чылдың апрель 19-
да хүлээп алган. Ажилынар
ам-даа бүдүрүр, амыдыралы-
нар чаагайжыр болзун, өң-
нүктөр!

РФ-тин Федералдыг үндү-
руг полиция албанының ТР-де
Эргелелинин ажилдакчы-
лары Орлан Очур-оолович Пи-
рингилени, Валерий Влади-
мирович Дандарыны, Тюмен
Валеревич О.Делгити, Вик-
тор Владимирович Иванковти
спирт холумактыг суксунар-
ны хоойлу-дүрүм барымдаа-
лавын салып, кижикен ажал
кылып турган хамаатыларны
сойгалаарынга, харысаалга
оона

Президентиниң ажил-албаны СОРУГАЛАРЫ УЛУГ

МЭЭН ААЛЫМ

Эрткен неделяда ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак Бай-Тайга кожуунун чурттакчылыг черлеринге чедип, ында тургустунган байдал-биле танышкан. "Мээң мында келгенимниң кол чылда-гааны — кожуунун үндүрүп оонар баазаны калбартырың, боттун орулгаларын көүдөдириниң аргаларын өөренип көөрү, тудуг-суурнуң, көвүрүлгелерин болгаш орустарың байдалы-биле танышкың" — деп, Шериг-оол Дизижилович бай-тайгажылар-биле ужуражылгалар үезинде чугаалап чораан.

Бай-Тайга чүгте ат-чарлыг чонар-дажы, ус-шеверлери, күчү-күштүг изиг, соок аржааннары, кайгамчык чараш бойдузу-биле сургажыан эвес, а чер иштиң байлактары-биле база билингир. Олар-ның эң суратлыгына Чинге-Кааттын алдын чыдымы хамааржыры чугаажок. Оон тышкары Тыва Арат Республика үезинде-ле эгелээш, 80 чылдарын төчүзүндө дооскан турган. Ыңчалзажок Тывада ат-сургалыг геолог А. И. Коржун болгаш бойдус курлавырларынң комитетинң даргазы К. С. Күжүгеттин санап турары-биле алырга, Чинге-Кааттын үжүзү төчүзүңге чедир бустунаан, мында ам-даа 120 кг. алдын күрүне балансызында көрдүңгөн бол, немелде геолог-тут шийчилелдерин кылдып чорудар чүе болза, ниитизи-биле 700 кг. хире үнелиг металлды казып, тып ап болур.

Кайда алдын бар-дыр, ында, билингир-ле, ону дөс-көдир улут хемчээлди акша-хөрөңгилер, орулгалар долган-нып чоруп турар. Девис-көзүлдеринде алдын тышкары чорудуп турар Току, Каа-Хем, Эркин кожуунарың боттут орулгаларың хөй кезин алдын тышкарың боттот-жетке кирип турар үндүрүлгелерин тургустунганы калдык-даа маргыш чок болбайн аа. Ыңчангаш Бай-Тайга кожуун чыгарганың даргазы В. С. Очур-оолдун бо айтырымы республиканың Чазаның, Президентиниң денелниге чедир көдүрүп, оон шийтирлээшкенин далаштырып турары анаа эвес болбазык. "Чоокку үн-нерде Чинге-Кааттын алдын чыдымын казып тыварына хопбашкан конкурсту Бойдус курлавырларынң комитети эрттирер. Ындыг болганда, сон-даарта маанаа ажил-иш демей-ле хайныгып эгелээр чугаажок" — деп, Калинин-оол Сергеевич Күжүгет чугаалап турар.

Кожуун чыгарганың немелде орулгалар кирип алып деп колдуп турар чүүлдериниң бирээзинге ат-сургалыг Шивилгир аржаанын база катап бут кырынга тургузуп, даштаныкчыларынң санын көүдөдир, кыжын ажилдаар профилаторийн тудары, орук-чириктин байдалын экижидери, аржаанга ачы-дуза чедирер албанын четкизиң калбартыры хамааржы. Чоокка чедир Шивилгир сезон дүргүзүндө 5-6 муң даштаныкчы даштанып, калдыкышыл экижидип ап турган. Олардан хааныр ап турган даштырды, ачы-бүрү ачы-дуза чедирлөгизинден Бай-Тал суму чыгарганың боттот-жетке эвээш эвес орулгаларын кирип ап келген. Владимир Салчаковичиниң Шивилгирге улут кичээгенин угландырып, оон-биле идегел-инаныктын холбап турарында ужура-ла бар. Бир эвес улукеркти чаа чадаже бедиле көдүрүп, даштаныкчыларга бүт-ле таарымчалыг байдалдарын тургузуп, аржаанга корум-чүрүмү тудуп, оон администрациянын тыныгыр-сагынын, ажил-ишчи кижилер-биле четчелээш, ону кыш-чай чок ажилдаар кылып апса, кожуун бюджетти оон чүгте ойнап алыр ийик.

Бөгүн кожуун чыгарганың чылдаа, Бай-Тал суму чыгарганың даргазы К. Х. Чыдым-оолдун-даа баш аарып турар айтыры — Хемчик көмүлдү көвүрүтүң туду. 47 чыл дүргүзүндө арат-чонунга шыңчылы-биле бараан болуп келген, өбгөлериниң тудуп кааны ыяш көвүрү Хемчиктин дажыг суунга шыдашпай барганын сонда, ол чоок-кавынын малчын коданнары-биле, Шивилгир аржааны-биле харылаа үзүлгө. Чаа көвүрүтүң тудуудуа бүт чон киржи турар дие, хөөредип болбас. Кол ажилдарын 6 кижиден тургустунган Кызыл-оол Хертекович Намзырайын бригадасы кылып турзажок,

хөй-ниити организацияларын кыдындан дузасы улут.

Чаа көвүрүтүң май байыр-далдарында ажылгалга кириптер көрдүңүр турар. Тудуг ажилдарының акшаландырышыңа херек 400 муң рубльди ТР-ниң Чазана үндүрүп бээр болганын Ш. Д. Ооржак чыгыланнарга чугаалааш, көвүрүт тудуу доостуру билек, оруктарын септелгезинче дары кюрерин сүмөлээш. Июль ортандан бээр аржаан быжып, даштаныкчыларынң саны хүнден хүнге көвүдээр чугаажок болганда, орук айтырынын саадаткан херээ чок деп ол айттыкан.

Бай-Талда үш кат делгем школа бар. Ыңчалзажок сөөлүг үеде ону тудары бергедежи кел-ле чыдар. Херектин ужуру чүдөл дие, кышкы үеде ул өөрөдиге черин одап, чылыдарыңа хүнүн-ле 6 тонна хөмүрүң чарылдап, улут түңгү акша-хөрөңгилерин үндүрүп турар. Сан-хөө чедишес байдалдарда школаның одалга системанын эде көрүп, чарылдаларын хемчээлин эвээжидиринге кичээгенин угландырып Президент смелеп, бо талазы-биле чогуур айтышкыннарны ТР-ниң өөрөдиге сайылдынын хүлээлгезин күсөдип турар П. А. Морозовка берген.

Президентиниң Кара-Хөл сумузуңун чурттакчылары-биле ужуражылгазы Мунгаш-Кызыл деп черде Александр болгаш Тамара Күжүгеттериниң кыштаанга болган. Кара-Хөлүн Көдөз культура бажыңнын бот-тыныгыр артистери Кызылдан келген хүндүлүг аалчыларыңа солун концерти көргүсөн.

Бай-Тайганың эң ырак-узок булуңунун чурттакчыларың ажил, амьдыралын үстүндө адааныыс малчын өг-бүлениң чикээнден көрүп болур.

Күжүгеттер мал ажалын-да ажилдаа-ла 23 чылдын нүүрүн көрө берген, бүгү талазыңдан арга-дуржулгазы чедишкен малчыннар. Оске-лерден арта-даа берген, дудай-даа берген чүүлү чок. Совхозтун 150 баш төрүүр өшкүзүн калдарышаан, боттарың 20 баш бола, 60 ажал баш шээр, 15 баш чылгы малын азырал олуларлар. Бо черге хамаарыштыр алырга, ортумак шыдалдың кижилери-ди.

Малчыннар кышты хүр-менди ашкан, ам өшкүнүң массалыг оолдаашкынына кидин түлүк белеткенип турар. Кара-Хөлдүн бойдузу ширин-дошкун болгаш малдың оолдаашкыны орай эгелээр.

— 1992 чылдан бээр совхозтан акша-төгөрик ал көрбөдүс, колдунда шалын орунуга далган-тараа, аш-чем-биле санажып турар. Ыңчалза-даа ажи-төдү өөредиринге, хепкеринге туду акша херек болгай, ыңчангаш боттун мал-маганын эвээш-бичелеп сатып турар-дыр бис — деп, аалдың эр ээзи чугаалап турар.

Шынап-ла, кара-хөлчүлөр кол нуруузуңда хууда мал-маганының ачызы-биле-ле амьдырал, оң ажи-төдүң көрүп турарлар. Рынок үезинде, кажан бүдүрүлгө, организа-циялар буурап дүжүп, кайда-даа ажил чок чорук күткөн үеде, боттун күжүңге иде-гени, азыралыкчы хөөндө уштунганы, малдан халбак-танганы-ла дээр дээрзин кара-хөлчүлөр шагда-ла биле бергенер. Ыңчангаш олар-ның ортузуңда балдыр-шы-далдың кижилериниң саны чылдан чылче көвүдөп олурар. Оон бир чикээңге Кара-Хөлдүн чурттакчыларының холунда хууда автотранспорт-тун көвүдээни хамааржы. Малчын коданнар-биле катал алырга, Кара-Хөл сумузуңда ниитизи-биле 300 четпес өрөгө бар. Оон кол нуруузу — 200 ажалы — суурда. Суурнуң чурттакчыларының холунда безин 150 хире "УАЗ" марка-нын автомашиналары бар. А Сергей Хертек шыкша 3 ма-шиналык кижилериниң саны база хөй. Моон алгаш көрөгө, Кара-Хөлде көдөз ажил-агыл барааннарының рыногу сайырлап, оон чурттакчылары рынок харылааларының билгилерин, эвээш-биче-даа бол, шингээдип алканы чугаа-жок ышкыжыл.

Шериг-оол Дизижилович кара-хөлчүлөр-биле ужура-жып турар, ТР-ниң Чазаның көдөз ажил-агыл адырыңа хамаарыштыр чорудуп турар ажил хемчеглеринге толдар-гы доктаап, малчыннарың ажил, амьдыралын экижидире утлуган сорулгаларын чугаалаан. Эрткен чылдан эгелеп ТР-ниң Чазаның күженишкенин ачызында, төрүүр шээр малдың бажыңга

онааштыр дотация акшазын төлөп берип эгелээни чер-черлерде малчыннарың сонугураалын оттурган, шээр малдың баш саны база катап өзүп эгелээш. Республиканың мал ажил-агылын ниитизи-биле көдүрер төлөөдө, чылгы, төве, сарлык, иви мал ажил-агылыңа хамаарыштыр про-граммаларын хүлээп ап, ону бүтү талаалыг деткири чугула дээрзин Ш. Д. Ооржак айт-кан.

Тыва көдөз ажил-агылың республика болганда, кол кичээгенини мал ажил-агылыңче утландырбышаан, оон-биле чергелештир чаа бүдүрүлгө күчүлгөн ажилгалга кирибишаан, бурунгаар хөг-жүп болур. "Чоокку үеде чедир бистер амьдыралдың социал адырыңче — пенсия-посибиелерниң төлөөшкенинче, ажил чок чорук-биле демиселче утландырып келген бис. Бүдүрүлгө ажилдап чорур кижилеривис утун-дурп калган турган. Ам ула-нышкынарың, сорулгаларың бир агы салып, бүдүрүлгелерге, ында ажилдап турар кижилерге кичээ-гейни салып, чаа бүдүрүлгө черлерин, чаа ажилчын туруштарын ажайдып, ону деткири ужурул бис" — деп, ТР-ниң Президентизи Тээлиге болган кожуунуң активи-биле ужуражылгага чугаалаан.

Ш. Д. Ооржактын Бай-Тайгаже сургажылаашкыны кожуунуң улам ынай хөгжүл-десинге идиг болуру чугаа-жок. Чүте дие кыска үениң дүргүзүңда дыка хөй айты-рылгар шийтирлелтиң, келир өйүнч сорулгалары салдыңан. Кожуңга маши-на-трактор станциязын хевир-лээр, "Бай-Тал" совхозтун баазыңга сарлык ажил-агылың көдөз ажил-агыл бүдүрүлгезин тургузары, кожуңда 91 муң баш шээр, 11 муң баш бода малдың, оон 66 хуузу төрүүр мал болуп ту-рары кедизинде барып көдөз ажил-агыл адырын улам ынай хөгжүлдеринге идиг болуру чугаажок. Маана республи-каның Чазаның деткимче-дуза херек Ындыг дузаны ТР-ниң Чазара көргүзүп турар болгаш ам-даа көргүзөр деп турар чүе болганда, бай-тайгажылардан кызымаккай ажилдаары негеттирер-ди.

Артур ХЕРТЕК.

Референдум — бүгү чонун харызы, күрүне ужуру-уткалыг онза чугула айтырыгың шийтирин бадылаары дээн тыва сонгукчуларга чаа сөс болур. Чүге чаал дээрге, бистин республиканың сонгукчула-ры ыңдыг байдалга ылап-ла бир дугаар таваржып турарлар.

Мен бүтү амьдыралың дүргүзүңда ажи-төдү, чажыт-даа бадылаашкың чүүл-бүрү сонгукчулар-ны көрүп чордум. Кажан бичи тургаш, оларны ийден хайгаарал, кажан улуг аларгаш, оларга бодум киржиң чораан мен. Сонгуп-даа, сонгуттуруп-даа чордум.

Ийден көргөм бир дугаар сонгудула мын-чаар эрктен. Ол талыг 1937 чылда Тыва Арат Республика-нын мээң төрөзү сумум Ий-Талга болган. Ыңчан араттар ТАР-ның Улуг Хуралының төлөөзин ажи-төдү бадылаашкын-биле сонгуп турганы ол чүе.

Ыңчан мен мырынай бичи оол турган мен, чалайг школаның бир дугаар класзынга өөренип турдум. Ыңчан чай турган чүе, сумуга чангыс-даа бажың чок, араттар чүгте өлгөргө чурттап турганар. Ыңчангаш сонгуд-да бистин школыска эрктен. Школа дээр чүвени кандыг деп бодаар силер, хырын өл бүрүлүп халыңнар-биле шык каан, шаараш сери-ле болгай. Бистер оон адаанга хүн караандан чаштынып, өл-чаштан чаглатканың өөренип турган бис.

Орта чылган чон сон-гудула чоруда бээрге, бис өөрөмөйи анаа-ла ойнап турган бис. Ол база өөрөдиге турган боор.

Ам бодал турарымга, сонгудула бүтү сумудан 200-300 хире кижик келген шыкша. Шигленишкен араттарынң боттарының кандидаттары дээш көдүрүп турган холдары ам-даа карамада хевээр көстүп, "чүлдүг-дүр оо" дээн үннери ам-даа кулаамда хевээр дыңналышаан. Олар бир хүнде каш-даа бадылааш-кынары эрттирп турган, ыңчалза-даа өштү чүе деп, чангыс-даа кандидат эртпес турган. Ыңчангаш сонгудула каш-каш хонуктарда уламчылал туруп берген. Ол аразында арбан даргалары сонгукчуларың чегерер дээш, чеже бола мал, чеже шээр мал өвөөзүн чүе дээр, санын мен кайып билер ийик мен. Сонгудула эвес, өзүлүп байырлап бооп турган чүе.

Сонгудула төмөстөргө, чалгаа кижилер амырап, хөг-ээр, чир чөм бар-дыр дий-жип бадылаашкынар улам чылазын дээш, хырын удуу хол көдүрүп турганнарын сөөлдүе дыңнаан мен. Сонгудулаң он дугаар

хүнүңде "школа" чанынга "чик-кара" халдып келди. Машинадан узун дурт-сынныг, чүлүп каан баштыг, кара костюмуг кижик үнүп келген көргөн мен. Хамык даргалар чаа келген аалчыже уткы халыштылар, чон ортузуңда "Хемчик дарга, Хемчик дарга" дээн сымат дыңналды. Ол чүд дээрге, ТАР Биче Хурал Президиумунуң Даргазы Адыл-Тулуп Хемчик-оол боду чедип келгени ол болган. Ам болза Президент-тир ийин.

Оон бир чыл болганда, 1938 чылда ТАР-ның ыңдыг улус баштыңчызы Адыл-Тулуп Хемчик-оолду "япон империализмге саттыңан контрреволюстуг ыт сеги, чоннуң дайыны" деп нүгүл-дээш, боопал өлүргенин бөгүн бүтү тыва чон билр-ле болгай.

ТАР Биче Хурал Президи-умун даргазы А.Т. Хемчик-оол келген дараан төмөс-баттастан сонгудулаң шуут-ла боду удуртуп кирилкен. Сонгукчулар ам сүмөлөшкөш, 60 харлыг, ак салдыг, мурак-чы арат Ондар Иргектин кандидатуразын идип үндүр-генер. Ол боду үжүк-бижик билбес-даа бол, уран-чечен сөскүр, тоолчу ирей чүе. Оон ТАР-ның Улуг Хуралыңа чугаазын Курене архивинден тышка, бодумун "Уйгу чок Улуг-Хем" деп роман-эпо-пеяма кириген мен.

ТАР-ның чедишкениңнеге Таңды бедик болгаш деннежир, Далай терең болгаш деннежир, Арга сырый болгаш деннежир, Ак хову делгем болгаш деннежир.

Мындыг речулу уран чораан ирей-дир. Ондар Иргектин ажи-төд-дерин үр-салдыз Ий-Талда ам-даа эңмежок. Хемчик дарга келген сонда, бүгү сонгукчулар Ондар Иргек дээш 100 хуудиг кылдыр бадыладылар. Ол-ла

күзүн төлөз кылдыр сонгут-турган ирей Кызылга ТАР Улут Хуралының ажилыңга ки-ришкеш, хөрээнде амгы Тыва Республиканың сүлдөзи хе-вирлиг демдек кадап алгаш, чедип келген. Ында хураан-гайлап, "РХК" деп каан латин үжүктөр бар чораан. Ону мен "Pit-Kem koshulu" деп номчу-турган мен, оон улуг улустан дыңнаарымга, "Pisse Xural kaidiguni" дээн үжүктөр бооп-тур.

Ол чүд дээрге Ондар Ир-гекти ТАР Улут Хуралындан ТАР Биче хуралының кежи-гүнүңге база сонгааны ол болган. Ол шагда ТАР Улут-Хуралы ТАР Биче хуралындан тургустунган чангыс пала-талы парламенттиг турган. Ам бо референдумуң сонда Тыва Республика чангыс эвес, ийи палаталы парламенттиг болур. Бистин ам бадылап алгырыс чаа Конституция-выста ыңчаар дүрүмчүдүп турар.

Мээң оон сонда ийинден көргөм сонгудула ам ажи-төс, чажыт бадылаашкыныг болган. Ол совет үеде 1945 чылдын апрель 29-та болуп эрктен.

Мен 1944 чылда Шагаан-Арыг чеди чыл школазын доозупкан мен, оон ыңай өөренип чер чок, оон үстүк класстар Кызылга безин турбаан. Ыңчангаш ыңдыг "дээди эртемниг" бодум көдээге хөй кадарып, тараа тарып, сизген кезип ажилдап турдум. Ол дугайын сөөлдүе мынчаар бижээн мен:

Аңгыс черге аяттар кошкаш, Чүрээм-биле туттунчупкаш, Андазының бизи-биле Шүтүк бижип эгелээм мен. Шын чүе харын, чогаал бижиримини мурунда күш-ажылдын кадыг шылгадла-зынга холдарын хаварткан мен, чүгте оон сонда демир-үжүк сегирип алган мен.

Сонгудулар мурунда черге ыңдыг ышкыжыгай, дүвүрээзиниг хүнер эгел-ээр: агитация, пропаганда. Ыңчан "дээди эртемниг" даа болзумза, сонгудулар ужу-рун эки билбес турган мен, ам-даа бичи, назы четпээш.

Бир катап ачам чедип келгеш, мени СССР-ниң Дээди Советинин депутаты-нын кандидатыңа депшитти деп мындыг. Ачамның ыңдыг чугаазынын ужуру-утказын орта билбөөм мен, амыраанда-даа, каттырбаанда-даа мен. Сонгудуларда чүү боор, 1937

Тыва Республиканың референдумунун Тес-Хем кожуун талазы-биле участок комиссияларын тургузар дугайында Төлөөкчилериниң Тес-Хем кожуун тус чер хуралының ШИИТПИРИ

2001 чылдың апрель 5 № 24 Самагалдай суур

"Россия Федерациязының хамаатыларың сонгугу эрелериниң кол магадылал-дарынын болгаш референ-думга киржир эрелер дуга-йында" Федералдыг хоюлу-нун 23 чүлүңүн 2 пунктунуң дүштүр Төлөөкчилериниң Тес-Хем кожуун тус чер хуралының ШИИТПИР-ЛЭЭНИ БОЛЗА:

1. Дараазында участок комиссияларын болгаш олар-нын участок комиссияла-рынын кежигүннерин тур-гузар:

Самагалдай № 141 участок комиссиязы Аракчаа Октябрина Бы-рийынагаева — 1957 чылда төрүттүңен, тур ажилдаагын турар, ортумак эртемниг, Самагалдай суурнун херээ-женер чөвүлелинден деп-шиткен;

Бичоокко Эмма Чорбаа-евна — 1943 чылда төрүт-түңен, пенсионер, ортумак эртемниг, Самагалдай суур-нун херээженер чөвүлелинден депшиткен;

Монгуш Сергей Чигжит-оолович — 1954 чылда төрүт-түңен, ажилдаагын турар, дээди эртемниг, социал ачы-дуза чедирер төтөн депши-ткен;

Полум Наталья Кечил-ооловна — 1956 чылда төрүт-түңен, ажилдаагын турар, чуртап турар черинден деп-шиткен;

Пальчик Мария Докту-гевич — 1963 чылда төрүт-түңен, ажилдаагын турар, ортумак эртемниг, чурттап турар черинден депшиткен;

Сат Светлана Николаевна — 1953 чылда төрүттүңен, ажилдаагын турар, дээди эртемниг, Самагалдай суур-нун херээженер чөвүлелин-ден депшиткен;

Чамзырай Владимир Нам-чылович — 1944 чылда төрүт-түңен, пенсионер, дээди эртемниг, күш-ажылдың бо-гаш дайынын кооюннар чөвүлелинден депшиткен;

Чыдыгыр Ульяна Дес-

пий-ооловна — 1959 чылда төрүттүңен, ажилдаагын турар, ортумак эртемниг, Самагалдайнын аныктар төвүнден депшиткен;

Шивык Владимир Юру-леевич — 1944 чылда төрүт-түңен, пенсионер, дээди эртемниг, күш-ажылдың бо-гаш дайынын кооюннар чөвүлелинден депшиткен;

Чыргалаңды № 142 участок комиссиязы

Иргит Биче-кыс Михай-ловна — 1963 чылда төрүт-түңен, "Чодураа" совхозтун кассири, тускай ортумак эртемниг, совхозтун ажил-чынарындан депшиткен;

Оюн Клавдия Суханова — 1963 чылда төрүттүңен, "Белек" ажи-сальтын кижиз-дикчи башкызы, тускай ортумак эртемниг, "Белек" ажи-сад коллективинден депшиткен;

Соли Серенмаа Оюн-ооловна — 1942 чылда төрүт-түңен, пенсионер, тускай ортумак эртемниг, Белдир-Арыг суурнун херээженер чөвүлелинден депшиткен;

Седип-оол Саяна Сая-тывея — 1977 чылда төрүт-түңен, Белдир-Арыг суурнун библиотека ажилдакчызы, дээди эртемниг, сумунун аныктар ниитилелинден депшиткен;

Самдарак Менди Сирил-овна — 1966 чылда төрүт-түңен, "Чодураа" совхозтун кол мал эмчизи, дээди эртем-ниг, "Чодураа" совхозтун ажилчынарындан депши-ткен;

Шагаачы Көгел Хавевич — 1967 чылда төрүттүңен, Чыргалаңды ортумак шко-лазынң башкызы, тускай орту-мак эртемниг, Чыргалаңды шко-лазынын коллективинден деп-шиткен;

Эртин Мерген Делгер-оолович — 1975 чылда төрүт-түңен, ажилдаагын турар, дооспаан дээди эртемниг, сумунун аныктар ниитиле-линден депшиткен;

Берт-Дар № 143 участок комиссиязы

Ак-оол Зинаида Василь-евна — 1959 чылда төрүт-түңен, "Саяна" ажи-сальтын ажилдакчызы, ортумак эр-темниг, "Саяна" ажи-сад коллективинден депшиткен;

Даакомба Любовь Данил-овна — 1970 чылда төрүт-түңен, "Хүнчүгеш" ажи-сальтын медсестразы, тускай ортумак эртемниг, "Хүнчү-геш" ажи-сад коллективин-ден депшиткен;

Даакомба Анна Никола-евна — 1957 чылда төрүттүңен, Берт-Дар суурнун участок эмнелгезиниң эртелекчизи, тускай ортумак эртемниг, участок эмнелге коллек-тивинден депшиткен;

Дарма Дирый-оол Мак-дарович — 1946 чылда төрүт-түңен, пенсионер, ортумак эртемниг, суурнун кооюннар чөвүлелинден депшиткен;

Донтак Седип-оол Мугур-Сагаанович — 1942 чылда төрүттүңен, пенсионер, дээди эртемниг, суурнун коо-юннар чөвүлелинден деп-шиткен;

Ооржак Урана Биче-ооловна — 1968 чылда төрүт-түңен, Берт-Дар Көдөз куль-тура бажынының уран чүүл удуртукчу, тускай ортумак эртемниг, Көдөз культу-ра бажынының коллективинден депшиткен;

Сартылы Людмила Дол-затова — 1959 чылда төрүт-түңен, ажилдаагын турар, ортумак эртемниг, Берт-Дар суму чыгырга чериниң коллек-тивинден депшиткен;

Седип-оол Елизавета Анастольевна — 1948 чылда төрүттүңен, Берт-Дар ортумак школазынң башкызы, дээди эртемниг, Берт-Дар ортумак школазынын коллективинден депшиткен;

Шырап Байлак Алдын-оолович — 1978 чылда төрүт-түңен, Берт-Дар ортумак школазынын музыка бажы-зы, ортумак эртемниг, Берт-Дар ортумак школазынң коллективинден депшиткен;

Шуурмак № 144 участок комиссиязы

Донен Милан Григорьевич — 1971 чылда төрүттүңен, тускай ортумак эртемниг, Шуурмак ортумак школазы-нын коллективинден деп-шиткен;

Кунгаалай Ринна Даш-ооловна — 1970 чылда төрүт-түңен, Шуурмак ажи-сальтын кижизидикчи башкызы, тускай ортумак эртемниг, ажи-сад коллективинден депшиткен;

Санаа Дзидра Кистай-ооловна — 1966 чылда төрүт-түңен, Тес-Хем ыяш ажил-агыл чериниң радист-оп

МОСКВА, МЭЭН, МЭЭН ААЛЫМ — ТЫВА

Тываның күрүне тургузуунуң 80 чыл оюнга

чылда ышкыш, ам база он шаа хонукта холдарын көдүрүп, мал-маган хоралырлары ол-дур деп боодаан мен.

Ол аразында ачам чидип чоруп бээр апарган. Оон каш хонганда чанып келгеш, сонгукчуларым-биле ужуражып чордум дээр. Олар-биле хейле ужурашкан херээ чүү боор деп бодап турган мен. Ам еске шаг-дыр, сумда бажынар безин бар апаргылаан, ында улаан-булунга чон чыгып келгеш, сонгукчулар-ла ужуражылаткай, ында чүү боор.

Ол улаан-булун дээр бички бажыны 30 чылдар эгезинде Тыванын чаа бижини араттарга өөредиринге мурнакчы болганы дээр Ийи-Тал сумузу шаңналга туттуруп алган. Ычан оон ТАР-ның бүгү сумуларын ашканы ол турган. Чаа бижикке чонну өөредиринге Бий-Хем кожууну тиилээн, ычангааш "ТАР ордени"-биле шаңнаткан. Тыва Арат Республикасы үезинде Бий-Хемни "Орденни Бий-Хем кожууну", Ийи-Талды "Улаан-булуну" Ийи-Тал сумузу деп адаар турган. Ам ол хүндүлүг аттар чиккен-дир. Ол улаан-булунга баштай клуб, сөөлүнде школа ачыл-тынды, оон соонда столовая болду, оон мырыңай гараж болу берди. Ам ында чүү-даа чок, чымчы берген турар-дыр-ла.

Ачам аалга келир саньында Тыванын шериг комиссары полковник Сувак деп кижини эдиртип кээр турган. Сөөлүнде билдиримге, ол ачамныкы бүзүрөттүрген кижизи турган чүл аан.

Ычнал турда, сонгунда хүнү келген. Барыктын араттары даң бажы шара хере, даш бажы сарыг шокар турдала, суурже айттыг, чадаг сөктүп кирипкенер. Ычан мен улуп чиккен мен, хой үндүрер ам-даа элек.

Барыкта аалдар-биле суму төвүнүң аразы 10-15 км хире чер чүе. Мен турбаанымда-ла, авам-ачам суглар бо шапкылажып келдирер. Кайгай берген мен, чоп шагда сонгунда он шаа-даа хонар чоружук? "Кайы ол-ла бе?" деп элдепсиндим. Авам-ачам аажок каттырыштылар: "Ол-ла, ол-ла!"

Сөөлүнде, каш хонганда, ам чаа сонгунда эртен суурга чордум. Ында үш өгнү тулуш өрээлдериниң кожа-кожа тикчилеп каан турлар. Бирги

өжге киргеш, бюллетень ал алыр сен, дараазында өгге баргаш, ону бадыйлар хаар-жакче сүптүр сен, оон үшкү өгден үнүп кээр сен. Шынал-ла ол-ла, таакты тиртм-даа четпес, 1937 чылда дег чүе кайда боор. Оон соонда сонгундаларга бодум бадыйлашкына киржи эгелзэн мен.

Сумуга болган сонгундаларын дугайы даартаанда-ла Барык унуга дыйналы берген. Түнел кайтамчык болган — 99,99%. Ол чүл дээрге бүтү сонгукчулар ачам дээр боттарынын бадыйлашкынын 100% берген, чангыс-ла ачам бодунга удур бадыйлаан. Улус каттырылып турду. Ол үеде кижилер ындыг биче сеткилдиг турган-дыр. Ам дээрге еске шаг келген-дир: сонгундаларга кижилер боттарынын боттары депшидил-даа турар, боттарынын боттары бадыйла-даа турар, оон кедерезе, сонгунда хааржактарыне, боттары дээр меге бюллетеньер сугарындан-даа чалдымас.

Чүте мээң ачамны СССР-нин Дээди Советинин депу-таты кылдыр эң баштай-ла сонугу бергенин? Ол дээрге улуг алдар, бедик харым-салга, чоннуң ханы идегели ышкыжал.

Мээң ачам Кыргыс (сөөлүнде Михаил) Суванович Кудажы бодунун үезинде мурнакчы кижизи чорашан. Ол 1921 чылда Эркин кожуунун девицкээринге ак гвардейжилерге удур болган тулчулукка С. К. Кочетов-тун партизан отряды-биле кады киришкен. Оон соонда Барыкка араттарыны эвилеп-дээр, МЧАЭ тургускаш, ону даргалааш, оон соонда колхоз тургускаш, баштайгы даргазы болган. А Ада-чуртун Улуг дайынының үезинде мээң ачам малының 75 хуузн Кызыл Шеригте дузалалчы кылдыр халас берген. Ол 500-600 хире баш мал чүе. Ачам кончуг шыгарып бай кижиз, ТАР-ның алдарлыг малчыны, Ленин ордениниң, ТАР-ның "Күш-ажыл" ордениниң болгаш хей медальдарыны эиле-лекши. Ол 1943 чылда тыва араттарыны Кызыл Шеригте дузалаан 3 дугаар мөөң бөл-лөн С. К. Тока баштаан төл-лөр-биле Брянский фронтга чедиржиле чораша, Хүндүлүг гардейлик деп атты база алган. Ол-даа эвээш-тир. Фашисттер Германияны чылча

шапкан соонда, 1945 чылдың июнь 24-те, Москваңың Кызыл шөлге болган төөгүлүг Тий-лелге парадына ачам база киришкен. Бөдүүн арат мээң ачам ындыг сурагылы кижиз чораан-дыр.

Тыва улус шаг-шаандан "Мурнун хынаар, соон ис-тээр" деп чугаалажып чорашан. Тыва Республиканын чаа Конституциязын референ-думга хүлээп ап тура, чүгле бурунгаар эвес, сонгаар база көрүзүссө эки деп бодап тур мен.

Бистин Тываыс чүс-чүс чылдарга деннежир узун төөгүлүг, ол бодунун кежинге эрте-бурунгу тюрктарнык, уйгурларнык, кыргыстарнык, моолдарнык, манчы-кыдат-тарнык даргалын шыдап эрттирген. Шылгалда чеже-даа кандыг-берге болза, тыва-лар төрзүн чуртун тюрктар, уйгурлар, кыргыстар дег кагабааннар. Эске цивилиза-циялар чежемейиниң-даа чөм эрзенин болза, бистин Тыва-ыс Россияже бүзүрел-биле, идегел-биле, ынакшыл-биле көрүп келген.

Чамдык төөгүчүлөр Рос-сия биле Тыванын аразында харылзаалар чүгле XVIII ве-кте эгелзэн деп санап турарлар-дыр. Мен ындыг үе санааш-кынга удур мен. Чүс-чүс чыл-дарда кожа-хелбээ чурттап келген ийи чонунун аразында найралын чүгле XVIII ве-кте тывылган дээрге, канчап болур чүе? Орустар биле тывалар үе-лүткен холбайып келгенер, оларынч эконо-миктиг харылзааларын ын-чан-мынчан эгелзэн деп дорт доктадырып болдунмас. Бир эвес ону шын эвес дээр болза, Россиянын девицкээрлеринде чингине тыва уктуг "урал", "уренгой", "иртыш", "иркут", "байкал", "енисей" дээр чи-жектиг аттар канчап тыттып келген деп бодаар силер?

База бир чөккө. 1917 чыл-дың июньда Чадаана хүрээ-зиниң ламазы Чамзы-камбы-ның Омск чазанын баштыкы адмирал Колчактан дуза дилеп чөм бергени таварылга эвес. Колчак боду орус шериглерге туттурган тюрк генералдын олутун орусчыл берген олту-дур. Адын безин көрбес силер бе, "хол чок" дээр сөстөн үнгөн ат-тыр. Ам безин бисте ындыг төрөл-бөлүктөр аттары бар болгай. Чөккө: "салчак", "мончак", "ооржак" болгаш оон-даа еске.

Ычналза-даа манчы-кыдат

эжелекчилерни Тывадан үн-дүр ойлаткан соонда, Россия-ның ак хаанынга бижимел дилетни бир дугаарында кыл-ган кижиз болза, Танды-Тыва-ның чагырыкчы ноюны Мон-гуш Буян-Бадырты болур-дур. 1913 чылда ол боду баштаан

"Тандының Барыны-Холдун Ураангай кожуунун эренгейлеп тускайлап чагырап дузалакчы, эртинне хүннүң черге бүтүденин даргазы Буян-Бадыртының бадыйла бижини

Улут орус улустун кээрел өршээлдег Богда эжен маадыр Ак ханы Силерге сөгөдөл тейлеп дилээрим ужуру болза, үш чүс чылдың чылдың мурнуңда орус улустун Камнов төрзенин тергичин хааны Михаил Федоровичиниң үезинде Хемчик хемчик черинде чурттап турган ураангай бистин өгбө бо чуртта келген...

Бо шагла манчы төрзө дүшкен, моолдар тускай улус болганда, хүн Буян-Бадырты мен, хайрааты кожуун дүжүмөттөр, кара, сарыл араттар шуптузу каттышкан.

Дээрин айткан шын изин эдирип, бүтүдээзи-биле сагыш күзелип каттыштырып, улуг Ак хаан Силерниң кээрел өршээлдег авырлыктарга эдирти кирип ал, тускай хуудуска чыскаап бижээр бистин каш чүүлүгү дилег күзедериниң эзууга болдураарын дилээр-биле доктааткаш, эжен ак хаан Милый Александрович Силерге идегел, тейлеп, бистин адакы Ураангайны бо аразында хемчээл чок улуг болган улут оруска бактадып аларын өршээл хайырааш, хүн Буян-Бадыртыны эдиртип чорутуру кижилер-биле кады кайыскал Пётрбург хоорайга боду-биле чедип, туолдун улут авырдыл ак хаан Силерге сөгөдөл бараалгап, дээрин кижиниң тейлээрин эзууга болдураарын адакы кул сеткилд дээржилерге айтканын күзеп дилеп тур мен. Моон төлээинге бадыйла бижикти өртүтүм.

Моон эзүтүн үш дугаар чылдың он айның он чаада.

Кожундурган хуудус

Бир дугаар чүүл. Бистин Хемчик хемчин ураангай кожууну болза, боду бурган-ның шара шажынынга онза идегел чуртуп турар...

Ийи дугаар чүүл. Хемчик кожуунга Чыжыргана, Хан-дагайты, Бора-Шай, Чүркү-Нур, Бодугунигиде, Чиги-сути бо алды хараал-биле кызыгаар калды, ул мурунуга шагда савылап доктааткан хачынын оруундан дашкаар еске идегеттиң кижизи дүрүмгөйлеп чурттаас кыл-дыр камгаларын диледим.

Үш дугаар чүүл. Бистин хайрааты Хемчик хемчин чуртуп болза, ха, берге, булун, дугай чурт болур төлээде, бистин адын ураангай арат кара чангыс сүг эдирип, сөлүтүрүп көжүп чорутур, дөрт чүүлүг маалыг, дагыны аны, сутун балынгана идегел ачы төрүп чорутур болганда, каал-лы чүүдүн албанындан кел-дередип, ам турар садыгның орустарынын кырынга дем-дек бижик чок хей орус кижиз немеп келдиртип, бажын, кажжа туттуруп, тараа, быдаа тарытпас болдураарын дилеп билдиртим.

Дөрт дугаар чүүл. Хемчик

төлээлери Петербург хоорайга хүлээп аларын болгаш Танды-Тываны Россияга кал-дып аларын дилзэн бижикти ак хаандан дилзэн. Ам Буян-Бадыртының бижинден үзүндүлери оон сөс-домаан ескертпей кирип көрейин:

Танды-Тыванын Бирги Тургузукчу Улут Хуралы 1921 чылдың август 13-те Танды-ның Суг-Багынга (ам Кочето-во суур) ажыттыган. Бүгү Тываның ол Улут Хуралына бүгү кожууннардан, суму-лардан 65 төлээлөр олутуш-кан, оон ынай аңаа Россияны делегациязы, Моолдун, Тыва-да чурттап турар көрейлерин төлээлери база киришкен.

Бээзи кожуунун төлээ-лери Чымба бээзи, Даа кожуунун — Буян-Бадырты хун ною. Маады кожуунун — Лопсаң-Осур чагырыкчы, Тожу кожуунун — Лопсаң мээрден, Салчак кожуунун — Конга чагырыкчы, Шалык кожуунун — Чалзырай чагы-рыкчы, Оюн кожуунун — Ажыкай бээзи баштап келген. Бүгү сумуларын чагырыкчы-лары шуптузу мээрден, дуза-лакчы, чалаң, чейзен, чаңгы, демчи, хүндү, кескип, дарга дужаалдарыг дүжүмөттөр болган. Төлээлдерден аңгыда, хуралга хей араттар, аал-чылар база олутушкан.

Коммунисттер эзу-чурум үезинде Улут Хуралдың төлээлери колдундаа ады араттар болган, оон ажылы-нга Феодал төлээлөр шаптык кадарын оралдажып турган-нар деп херектиң ужурун хажылып көргүзүп турган. Херек кырында ындыг эвес, харын Буян-Бадырты баштаан бижик билер дүжүмөттөр ууртукчу ролду ойнааннар.

Бүгү Тываның Бирги Тургузукчу Улут Хуралы бот-дунунаан тыва күрүнениң үндээлелтигининиң дуга-йында чугула резолюцияны хүлээп алган болгаш Тыва Арат Республиканың бирги Конституциязын бадыйлаан.

Ол резолюцияда чугаалап турары: "Танды-Тыва Арат Республикасы болза, бодунун иштиги херектеринге кыл-дан-даа хамаарышпас, хостуг чонунуң хостуг күрүнөзү болур, улустар аразынын харыл-зааларында Танды-Тыва Рос-сияны Социалисттер Феде-ративтиг Совет Респуб-ликазын камгалалынын ада-биле ачылдыр". Мындыг хе-вирлиг-Улут Хуралдың ажылы-нын ийи дугаар хүнүнде, 1921 чылдың август 14-те, Тыва Арат Республика чар-латтыган.

Бирги Тургузукчу Улут Хуралдын ажылы Монгуш Буян-Бадыртының дарга-лааны биле эртен. Оон соонда ол ТАР Сайыттар

Чөвүлелиниң Даргазынга, ТАРН ТК-ның Чингине секре-тарынга база ачыллаан.

Мээң Кыргыс (ам Ийи-Тал) сумудан Улут Хуралдың ажылынга төлээ бооп суму чагырыкчызы Балган чейзен киришкен. Коммунисттер үеде ону феодал деп, чонун дай-зыны деп бурдаладып турду. Ам ийи-талчылар ол өгбө-зиниң, сумузуң бир дугаар тергилекчинин алын мөң-гежилип, турскаал тургузар болза эки-дир.

Тываның эң баштайгы Конституциязы мынчаар төртүтүгөн. Кандыг-даа чаа конституцияны үндээлел бадыйлаары кандыг-даа күрү-нениң төөгүзүңгө бүдүн эргилде болур. Тыва Респу-бликаның амгы чаа Конститу-циязын бадыйлаар дээр эр-тирип турар референдумуус база төөгүге арат.

Мындыг хевирлиг ажык-даа, чажыт-даа сонгундаларга кирип чордум. Ам референ-думга кирижирим ол-дур.

Ажы-биле чугаалаар мен, Тыва Республиканың Президентизи, ТР-ниң Кон-ституция комиссиязының даргазы Ш. Д. Ооржак баш-таан комиссия Тыва Респу-бликаның чаа Конституциязын чогадыр, үндээлел талазы-биле канчаар-даа аажок улут ажылды кылган-дыр. Мен бодум хуудма референдумга ол чаа Конституция дээр бадыйлаар мен.

Москва болгаш Тыва деп ийи сөс Бургандан чаа-тоттуган, орус шүлүк дүрүм-биле алгыра, сөөлү артында рифмалажып турар сөстөр-дир.

Бо хайнышкынын күн-ерде, кажан бистин респу-бликаның сонгукчулары бүгү чонунуң референдумунга Тыва Республиканың чаа Консти-туциязы дээр боттарынын бадыйлашкынын долзу-биле бээр деп турда, Россия Федералызының Президе-нтизи В. В. Путинниң эртен чылын Японияга албанын аян-чоруун кылып чораш, Окинавага чугаалаан чөм-чөмөрген сөстөрн ачыллап, оларны бичи ескерти араак улуг чоргаарал-биле бо чүүлүгү доостум.

Мээң аалым үжүк эвес, сөстөр эвес, Мээң аалым — Москва, мээң аалым — Тыва! Кызыл-Энж Кудажы, сонгукчу.

ПРЕЗИДЕНТИЕ АЖЫК ЧАГАА

Хүндүлүг Президент! Эске арга тып ча-дааш, Силерге база ка-тап дилег кылып ужурга таварыштыыс.

№ 4 чуртталга-тудуг кооперативиниң (ЧТК) төөгүзү Силерге бил-дингир. Бистер, № 4 ЧТК-ның 315 кежигүнү, бодуус хөрөңгивис-биле хей квартиралыг бажыг тудуу 1985 чыл-да эгелзэн бис. Ычнал-за-даа рынок экономи-казыны реформалары, сандараашкынар туду-дугу доостурбайн бар-ган. Ычналза-даа анык турганыыстан идеге-ливис оскунмаан бис. 1993 чылда Россияның Чазаның азаашкы-нарынга бүзүрээш, ак-шаңдыг үнестир чидирге-ниниң түнелинде, тудут өрттөз улуткан ыгылгыч база бодуус теледивис. Ычналза-даа тудугну уламчыллаан бис. База-ла шыдашкыже манаан бис. Чурттуң хөрөңгизин урулгарга, кырганарга чедилешпей турда, чүнү кылып бис? Сегир шаа-ыс кайда боор, шыда-жып-ла келдирбис.

Бо чылдарда эрге-чагыргалар бисти чүгле кээргээр боордан баш-ка, еске дуза катпаан. Хоорай мэри А. Ю. Ка-шин 1998 чылда биске сонгуттуруп алгаш, хоо-зун азаашкынары-биле бисти "тоттурган". Силер, Шериг-оол Ди-зижикович, биске азаашкын кылбаан сил-лер, республика бюдже-динге тудуг чорудар хөрөңги тыттып кээрин манаан деп дилзэн силер.

Сөзүңерге ээ болду-нар. Бо чылдың эгезинде бистин-биле ужуражып тургаш, чедир туттун-маан бажыны доозары-биле № 4 ЧТК-га дуза-лаарын шийтирлээш. Бо ажылды ЧТК-ның хуучулары, хоораи ча-гыргазы, Чазак денге кирип, боттандырап ужурул турган. Хуу-чулар тудугну өрттөз — 3,5 млн. рубльди долзу-биле төлзөн, ычналза-даа бо удаада үш дугаар дадывыр төлөнер деп бисти албадат тур. Ону хүлээп-даа алдыыс, ыч-налза-даа өг-бүлө бю-джетинге берге-дир.

Идегеливис база ка-тап ышкындыыс. Кы-зыл хоорайның мэри А. Ю. Кашин үш талалыг керээрге кирижинден шутт ойталаан, ЧТК-га кандыг-даа дуза кат-пазын дынаткан. Кы-зыл хоорай Советинин күтүскөмунуң сурукчу-салгалчызы эвес мен деп ыт чок алгыраар кижиз-дир. Ол хирезинде Кызыл хоорайда тууй-будан туткан бажынар, оон иштине Кашинниң бажыны Советтер кыл-дырткан дээрзин эске-рип орав хире.

№ 4 ЧТК-ның бажы-нын тудуп доозар керээ-рин дээрли А. Кашин соксадып каан. Чүнү-даа чугаалап сүмелээрге, херекке албас кижиз-дир. Хоорай мэрия-зының кириер үтүгүн кы-зырып-даа бээр дээрге айталаан. Бодунун азаашкынарынын дугайын, бодунун сон-гундаларга "Дээр" деп беш сөс каттапкан кы-гырын уттулган кижиз-дир.

Хүндүлүг Президент! Бистин хей нурууус на-зылап-кыраан, кадык-шылыыс баксыраан улус бис, 12 чыл манааш, шылап калдыыс.

Хоойлу база бисти камгалалай турарын эскерип тур бис. Чангыс идегел артан — Пре-зидент болгаш Чазак дузалаар боор деп иде-геливис ындыг.

№ 4 ЧТК-ның хуучу-лары: Т. С. МИРНОВА, А. Байгажов, Г. Шу-макова, Н. Оюн, Г. Чу-рагашева, Г. Стрель-ников, О. Логинова, А. Чөмбүрүк, шупту 12 кижиз ат салган.

Борис ОНДАР.

СООГУ ШАКТА

Чечняның Аргун суу-рунун чоогунга федералдыг шеригниң машиназы ми-нага чазылган. Чопаачызы өлгөн, кады чорашан эки балы-ланган.

Грузияның девицкээр-ринде Россияның 135-ки шериг баазындан сөөлүг техниканы чүдүргөш чорут-кан. Удаас ол баазаны Гру-зияга дамчыдып бээр. 1,5 чыл албан эрттирген ше-риглериниң ам каа албан эр-тирери билдинмес.

Россияның "Чангыс аай энергия системазы" АН-ниң коллегия хуралы Вла-дивостокка эртен. Эртен кыжын Приморье край энергия талазы-биле берге байдалга таварышкан, ону бо чылын катапавас хемчел-лерни ында чугаалажып турар. "Крайниң энергия системазына катап тургу-зарына ийи чыл негеттинер. Моон сонгаар энергия өрттө-лөвзүн черперже энергия дамчытпас бис, ракета ше-риглериниң кезектери өрө-зин төлөвөс болза, энер-гия бербес бис" — деп, ук акионер нийтиледил чингине директор Чубайс медделгеш.

АКШ-тын 43-кү прези-дентизи Джордж Буш Ми-хили Горбачевту хүлээп алган. Херектиң ужуру чүл дие, Михаил Горбачев чоокта чаа АКШ-тын 41-ги президентизи, амгы прези-дентиниң адазы Бушун тускай шаңналын алган. Ычналга М. Горбачев 41-ги президентиниң дугайында телефильм тирттырып чо-руп турары илерзэн. М. Гор-бачев Президент В. Пути-ниң байыр чедириниң Дж. Бушка дамчыдып берген.

АКШ Тайванга 4 эс-

минетти, суг адааның 8 хемезин садарын шийтир-лээш. Аңаа Кыдат Республика шыңгы уудураанышкыны кылган.

Японияның либерал-демократыг партиязы пар-ламентте 298 олутту элзээш, чаа чазак тургузар эргени алган. — Чазак кежигуниерни партиялар төлээлериңден эвес, а ажылдап билер кижилерден шийлип, чаа чазакты тургузар мен — деп, тийлээш партия-нын уудурукчу Коидзими медделгеш. Амгы премьер Моро албанындан дүжөр.

Самара хоорайның кара-бажынында көмниг херек үлгүгеткен 10 кижиз дезип үнгөн. Оларын дораан истээш, алдызын туткан, 4 кижини дилээр уламчылап турар.

АКШ-тын президе-нтизи чорашан Кеннединиң кадыны Жаклин Кеннединиң хептериниң, эдилетериниң делгелгези Нью-Йоркта ачылтылган. АКШ-тын бирги кадыны хеп-мода шийли алыр талазы-биле улуг негелдиг кадын чорашан деп, аңаа келген кижилер медделгеш турар.

Европа чөвүлелиниң парламент Ассамблеясы сөстүң хостуг болурунун дугайында айттыргы чуга-лаашкан. Бо талазы-биле Россияда байдал негелдеге четпес бооп турарын аңаа айткан.

Украин парламент чазактын ажылынга багай демдек салган. Чазакты дораан солтурун саналдаан. Чазактын амгы даргазы Виктор Ющенко чамдык сайыттары солааш, чазакты арттыраар саналдаан, ычналза-даа парламент оон-биле чөпшээрлээш.

(АГЕНТИЛДЕР МЕ-ДЕЭЛЕРИНДЕН).

МЕРГЕЖИЛДИН УЗУН ОРУУ

Ажылынга бердинген, ону дамчытыр чонунга шыңгы бараан болуп, бүтү-ле күжүн, тура-соруун, билиг-мерге-жилин, бүгү назынын хей-нигитге өргүп чорутуру кижилер бистин Тыва Республикада эвээш эвес. Ындыларынч бир-рээзи — РФ-тиң Шүтүтү яамы-зының ТР-де Кеземчелер чүсүдир эргелелиниң началь-ниги иштиги херектер алба-нын полковниги Ворбак-оол Аракчааевич Узум. Улут харыскалгың, чай чок ажыл-дыг, бедик албан-дужаал эдилзэн бо ажылдакчы улуту-улуг, бичини бичи деп хүндүлээр, кандыг-даа кижиз-биле чугаалажып билер, кижизиг, бөдүүн онзагай аажы-чангыр.

Кижиз бодаарга, барып-барып Кеземчелер чүсүдир улут эргелелин уудурукчузу аажок шыңгы, чай чок ажылдыг болгаш бөлөн-селен кижиз хүлээвес-даа ышкаш. Ворбак-оол Аракчааевич ы-ндыг эвес, дилеглиг кижиз бүрүзүн хүлээп ап, күчээңгел-лиг дыңнаар, херек ажылдак-чыларны кыйгырткаш, келген кижиге дузалажырын дагыр азы эрзин аяныг дорт, чиге дылдыг чугаазы-биле чүнү алар талазы-биле улуг негелдиг кадын чорашан деп, аңаа келген кижилер медделгеш турар.

Европа чөвүлелиниң парламент Ассамблеясы сөстүң хостуг болурунун дугайында айттыргы чуга-лаашкан. Бо талазы-биле Россияда байдал негелдеге четпес бооп турарын аңаа айткан.

Ажылынга бердинген, ону дамчытыр чонунга шыңгы бараан болуп, бүтү-ле күжүн, тура-соруун, билиг-мерге-жилин, бүгү назынын хей-нигитге өргүп чорутуру кижилер бистин Тыва Республикада эвээш эвес. Ындыларынч бир-рээзи — РФ-тиң Шүтүтү яамы-зының ТР-де Кеземчелер чүсүдир эргелелиниң началь-ниги иштиги херектер алба-нын полковниги Ворбак-оол Аракчааевич Узум. Улут харыскалгың, чай чок ажыл-дыг, бедик албан-дужаал эдилзэн бо ажылдакчы улуту-улуг, бичини бичи деп хүндүлээр, кандыг-даа кижиз-биле чугаалажып билер, кижизиг, бөдүүн онзагай аажы-чангыр.

Кижиз бодаарга, барып-барып Кеземчелер чүсүдир улут эргелелин уудурукчузу аажок шыңгы, чай чок ажылдыг болгаш бөлөн-селен кижиз хүлээвес-даа ышкаш. Ворбак-оол Аракчааевич ы-ндыг эвес, дилеглиг кижиз бүрүзүн хүлээп ап, күчээңгел-лиг дыңнаар, херек ажылдак-чыларны кыйгырткаш, келген кижиге дузалажырын дагыр азы эрзин аяныг дорт, чиге дылдыг чугаазы-биле чүнү алар талазы-биле улуг негелдиг кадын чорашан деп, аңаа келген кижилер медделгеш турар.

Европа чөвүлелиниң парламент Ассамблеясы сөстүң хостуг болурунун дугайында айттыргы чуга-лаашкан. Бо

“ЭДЕГЕЙ”: салгын- хат дег самчылар

01008465; корр
псектериниң талазы-биле
линге бүртүккөттинген.
иң типографиязынга парлаан.
биле дүүштейн барып болур.
рызгаар.